

Universum Historiae et Archeologiae
The Universe of History and Archeology
Універсум історії та археології
Универсум истории и археологии

ISSN 2664–9950 (Print)

ISSN 2707–6385 (Online)

2021. Vol. 4(29). Issue 1, pp. 173–182

DOI 10.15421/26210415

<http://www.uha.dp.ua>

УДК 902/904 (477.63) «634/637»

Курган енеоліту-бронзового віку біля с. Катеринівка у Середньому Присамар'ї

З. П. Маріна

кандидатка історичних наук, доцентка

ORCID: 0000-0003-1759-0679

romashko.a.v@gmail.com

Дніпровський національний університет імені

Олеся Гончара

проспект Гагаріна, 72, м. Дніпро, Україна, 49010

Анотація. *Мета статті:* аналіз матеріалів кургану, дослідженого експедицією ДНУ ім. Олеся Гончара у 2016 р. біля с. Катеринівка Петропавлівського району Дніпропетровської області. *Методи дослідження:* описовий, типологічний, хронологічний, порівняльно-історичний. *Основні результати:* проаналізовано особливості курганного будівництва та 13 поховальних комплексів енеоліту-бронзового віку. На час розкопок курган, що знаходився на краю високого корінного мису р. Самара, значно пошкоджено внаслідок антропогенної діяльності. Основне енеолітичне п. № 9 вирізняється складністю ритуальних дій, про що свідчить зведений над могилою заклад та кромлех діаметром Пн-Пд – 5,2 м. Кістяк дорослого лежав випростано на спині, головою на південь. Спостерігається посипка крейдою. Супроводжувалося мініатюрним ліпним горщиком, що за типолого-стилістичними особливостями має аналогії серед пам'яток «животилівського типу». Ямні поховання (№ 2–8, 10, 13) здійснені у ґрунтових могилах із

використанням дерева у перекритті, рослинної підстилки та вохри. Кістяки скорчені на спині, орієнтовані у західному напівколі (два кенотафи). Супутній інвентар включав яйцеподібний горщик і відщеп кременю. Для частини ямних поховань здійснено досипки переважно у південному напрямку (до краю мису), що зумовило необхідність укріплення насипу у вигляді кам'яної викладки шириною до 3,5 м невеличкими камінцями саме у цьому напрямку. Катакомбне п. № 12 знаходилося у могилі з круглим вхідним колодязем та впритул приєднано до нього овальної камери. Кістяк юнака або молодої жінки лежав скорчено на правому боці, головою на північний схід. На кісточці правої ноги залишки пластинчастого бронзового браслета. Зрубні поховання (№ 1, 11) представлено скорченими на правому боці кістяками в орієнтації на північний схід та північний захід. Супроводилися слабкопрофільованими банками. *Висновки:* проаналізовані матеріали визначають час спорудження пам'ятки енеолітом. Подальше функціонування пов'язано з похованнями ямної, катакомбної та зрубної культур, що репрезентують різні періоди доби бронзи. *Практичне значення:* матеріали, що публікуються, можуть бути використані при написанні узагальнюючих досліджень з проблем археології енеоліту-бронзового віку України. *Наукова новизна:* визначені культурно-хронологічні особливості курганного будівництва та поховальних комплексів кургану біля с. Катеринівка Павлоградського р-ну Дніпропетровської області. *Тип статті:* аналітична.

Ключевые слова: постмаріупольська культура; пам'ятки «животилівського типу»; ямна культура; катакомбна культура; кромлех; поховальний обряд.

Надійшла до редколегії 09.03.2021

Прорецензована 28.04.2021

Рекомендована до друку 14.06.2021

Universum Historiae et Archeologiae
The Universe of History and Archeology

Універсум історії та археології
Универсум истории и археологии

ISSN 2664–9950 (Print)

ISSN 2707–6385 (Online)

2021. Vol. 4(29). Issue 1, pp. 173–182

DOI 10.15421/26210415

<http://www.uha.dp.ua>

УДК 902/904 (477.63) «634/637»

Курган энеолита-бронзового века возле с. Катериновка в Среднем Присамарье

З. П. Марина

кандидат исторических наук, доцент

ORCID: 0000-0003-1759-0679

romashko.a.v@gmail.com

*Днепропетровский национальный университет имени
Олеся Гончара
проспект Гагарина, 72, г. Днепро, Украина, 49010*

Анотация. *Цель статьи:* анализ материалов исследованного в 2016 г. экспедицией ДНУ им. Олеся Гончара кургана у с. Катериновка Петропавловского района Днепропетровской области. *Методы исследования:* описательный, типологический, хронологический, сравнительно-исторический. *Основные результаты:* проанализированы особенности курганного строительства и 13 погребальных комплексов энеолита-бронзового века. К моменту раскопок курган, который находился на краю высокого коренного мыса р. Самара, отличался значительными повреждениями, которые связаны с антропогенной деятельностью. Основное энеолитическое п. № 9 выделяется сложностью ритуальных действий, о чем свидетельствует возведение над могилой заклада и кромлеха диаметром С-Ю – 5,2 м. Скелет взрослого положен вытянуто на спине, головой на юг. Отмечена посыпка мелом. Сопровождалось миниатюрным лепным сосудом, который по типолого-стилистическим особенностям аналогичен керамике из погребений «животиловского типа». Ямные погребения (№ 2–8, 10, 13) совершены в грунтовых могилах с использованием

деревя в перекрытии, растительной подстилки и охры. Скелеты скорчены на спине, ориентированы в западном полукруге (два кенотафа). Сопутствующий инвентарь включал яйцевидный горшок и отщеп кремня. Для части ямных погребений совершены досыпки преимущественно в южном направлении (к краю мыса), чем обусловлена необходимость укрепления насыпи в виде каменной выкладки шириной до 3,5 м небольшими камнями именно в этом направлении. Катакомбное п. № 12 произведено в могиле с круглым входным колодцем и в плотную присоединенной к нему овальной камеры. Скелет юноши или молодой женщины лежал скорченно на правому боку, головой на северо-восток. На щиколотке правой ноги следы пластинчатого бронзового браслета. Срубные п. (№ 1, 11) представлены скорченными на правом боку скелетами, ориентированными на северо-восток и северо-запад. Сопровождались слабопрофилированными банками. *Выводы:* проанализированные материалы определяют время сооружения кургана энеолитом. Дальнейшее функционирование связано с погребениями ямной, катакомбной и срубной культур, которые относятся к разным периодам эпохи бронзы. *Практическое значение:* публикуемые материалы могут быть использованы при написании обобщающих работ по проблемам археологии энеолита-бронзового века Украины. *Научная новизна:* определены культурно-хронологические особенности курганного строительства и погребальных комплексов кургана у с. Катериновка Павлоградского р-на Днепропетровской области. *Тип статьи:* аналитическая.

Ключевые слова: постмариупольская культура; памятники «животиловського типа»; ямная культура; катакомбная культура; кромлех; погребальный обряд.

Поступила в редколлегию 09.03.2021

Прорецензирована 28.04.2021

Рекомендована в печать 14.06.2021

Universum Historiae et Archeologiae
The Universe of History and Archeology
Універсум історії та археології
Универсум истории и археологии

ISSN 2664–9950 (Print)

ISSN 2707–6385 (Online)

2021. Vol. 4(29). Issue 1, pp. 173–182

DOI 10.15421/26210415

<http://www.uha.dp.ua>

LCC CC 1–960

**Eneolithic Bronze Age mound near the
 village of Katerynivka in the Middle
 Prissamarye**

Z. P. Marina

Ph. D. (History), Associate Professor

ORCID: 0000–0003–1759–0679

romashko.a.v@gmail.com

*Oles Honchar Dnipro National University
 72 Gagarin Avenue, Dnipro, Ukraine, 49010*

Abstract. *The purpose:* to analyse the materials of the mound near Katerinovka in Petropavlovsky district of Dnipropetrovsk region studied by the expedition of Oles Honchar Dnipro National University in 2016. *Research methods:* descriptive, typological, chronological, comparative historical. *Main results:* the mound construction and 13 burial complexes of the Eneolithic-Bronze Age are analyzed. At the time of the excavations, the mound located on the edge of the high root cape of the Samara River was significantly damaged due to anthropogenic activity. There are difficult ritual actions in the main eneolithic burial № 9. The tomb has stone mortgage and cromlech with diameter on the Nord-South direction equal 5.2 m. The skeleton of an adult is stretched out on his back, head to the South. The chalk sprinkling is fixed on the bottom. The miniature molded pot from the main eneolithic tomb № 9 belongs to ceramics of the Zhyvotylovskys culture type. Tombs № 2–8, 10, 13 belong to Yamnaya culture. Rectangular tombs are made

with the use of wood in the floor. Plant litter and ocher is found in the bottom of the graves. The skeletons are bent at the back, oriented in the western semicircle (two cenotaphs). Two tombs are without skeletons. Concomitant equipment includes an egg-shaped pot and a flint chip. For some of the burials, backfilling was carried out mainly in the southern direction (to the edge of the cape), which necessitated the strengthening of the embankment in the form of a stone lining up to 3.5 m wide with small stones in this direction. Tomb № 12 belong to Katacombnyaya culture. It is located in a tomb with a round entrance well and an oval chamber attached to it. The skeleton of a young man or a young woman lay twisted on the right side, head to the northeast. The remains of a lamellar bronze bracele are on the ankle of the right leg. Log burials (№ 1, 11) are represented by skeletons bent on the right side in the northeast and northwest orientation. The ceramic is represented poorly. *Conclusions:* the ancient mound was built in the Eneolithic period. Other constructions represent different periods of the Bronze age. *Practical meaning:* the published materials can be used in generalizing research of the problems of archeology of the Eneolithic-Bronze Age of Ukraine. *Scientific novelty:* cultural and chronological features of the mound near Katerinovka in Petropavlovsky district in Dnipropetrovsk region are determined. *Type of article:* analytical.

Keywords: Postmariupol culture; Zhyvotylovskys culture type; Yamna Culture; Catacomb culture; Cromlech; Funeral rite.

Received 09.03.2021

Reviewed 28.04.2021

Accepted 14.06.2021

Постановка проблеми. Дніпровське Лівобережжя та особливо його північні території, що у географічній класифікації належать до т. зв. Передстепу, традиційно були сприятливою зоною для міграційних рухів стародавнього населення. Важлива роль у цих процесах належала Орільсько-Самарському межиріччю, що було своєрідним коридором, через який рухалися етнокультурні угруповання зі сходу (Кавказ) та заходу (Балкано-Карпатський регіон), що приводило до формування синкретичного типу пам'яток. Означені процеси набули неабиякого розмаху за часів пізнього енеоліту-раннього бронзового віку. Публікація матеріалів із дослідженого кургану біля с. Катеринівка у Присамар'ї є актуальною для розкриття етнокультурних процесів у регіоні.

Історіографія. Поодинокі дослідження археологічних пам'яток Лівобережжя Дніпра відносяться ще до другої половини XIX ст. Важливими стали розкопки курганів Д. І. Яворницьким напередодні проведення XIII Археологічного з'їзду у м. Катеринославі (Яворницький, Д., 1907, с. 141–152). Багаторічні дослідження пам'яток на території Дніпропетровської області проведено співробітниками експедиції Дніпропетровського Державного університету (нині – Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара). Результатом стало розкриття складності етнокультурної ситуації на теренах степового Лівобережжя Дніпра (Марина, З., 1996, с. 140–142; Ковалева, И., 1999, с. 31–35) та виділення нових типів пам'яток. Мова йде про постмаріупольську культуру (Ковалева, И., 1979, с. 61–80; 1984, с. 4–63), пам'ятки животилівського типу (Ковалева, И., 1978, с. 46–54; 1991, с. 69–88), ранньоамні поховання (Марина, З., 1978, с. 55–69; 2002, с. 96–103). Також важливого значення набуло обґрунтування І. Ф. Ковальновою територіальних груп ареалу постмаріупольської культури та розкриття особливостей їх генезису (Ковалева, И., 2001, с. 81–83).

Метою статті є аналіз матеріалів кургану, дослідженого експедицією ДНУ ім. Олеся Гончара у 2016 р. біля с. Катеринівка Петропавлівського р-ну Дніпропетровської області.

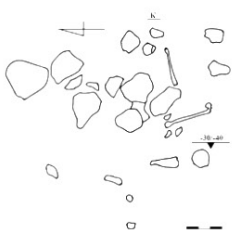
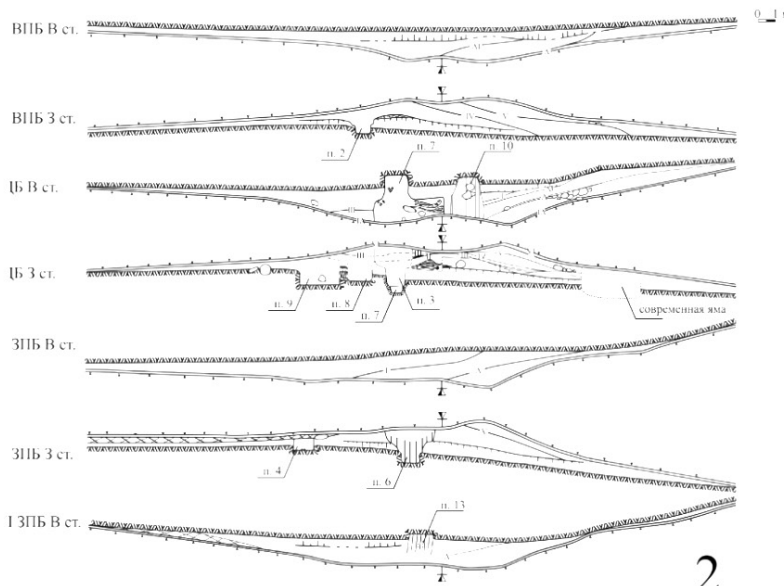
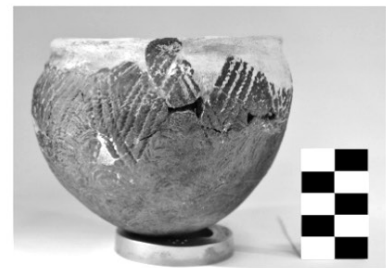
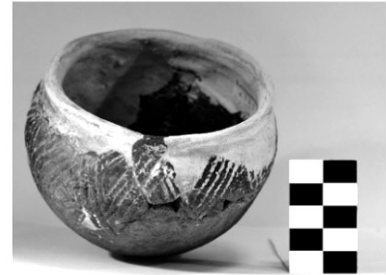
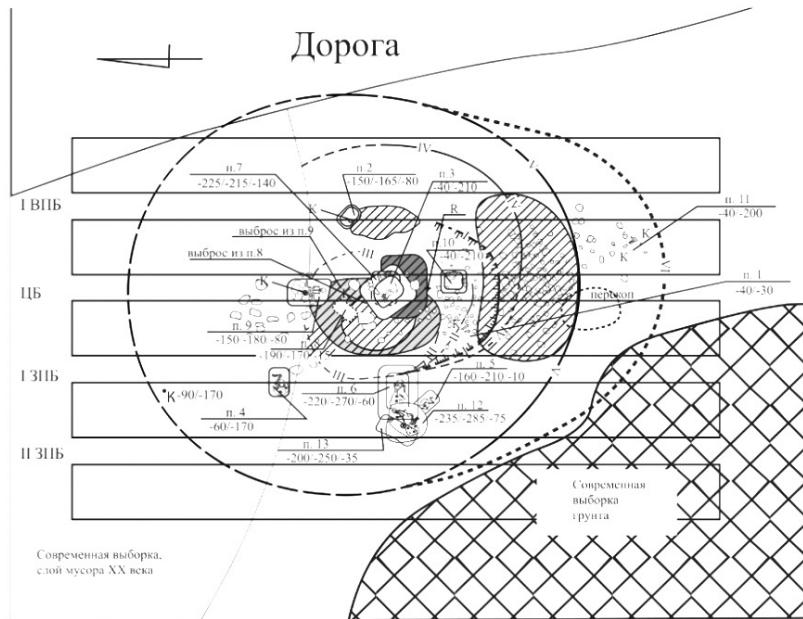
Викладення основного матеріалу та результати. Весною 2016 р. експедицією Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара проведено рятівні розкопки поодинокого кургану поблизу с. Катеринівка у Середньому Присамар'ї. Останній знаходився на краю високого мису корінного берега р. Самара, на відстані 90 м на південь від ЛЕП та у 350 м від господарчого двору с. Катеринівка (рис. 1:1). На момент раскопок насип дуже пошкоджено внаслідок антропогенної діяльності: вершина прорізана траншеєю глибиною 0,7–

0,8 м у напрямку південний схід – північний захід; західна пола зрізана сучасною вибіркою ґрунту, особливо інтенсивною у південно-східному секторі (рис. 1:2). У південно-західній частині кургану зафіксовано скупчення сміття завтовшки 0,6–0,8 м від сучасної поверхні. Серед відходів присутній перепалений шлак, пляшки, поліетилен і т. п. Вздовж східної поли влаштовано ґрунтову дорогу, що веде у напрямку долини р. Самара, до кар'єру, що проєктується (рис. 1:2). Такий стан пам'ятки значно утруднив як встановлення особливостей курганного будівництва, так і стратиграфічної послідовності поміж дослідженими похованнями.

Висота насипу 0,8 м по центру від рівня денної поверхні, прослідкований діаметр по осі північ-південь – 14 м, захід-схід – 12 м. Глибина на ДГ – 1 м від репера, на материк – 1,6 м. У кургані досліджено 13 поховань: № 9 – енеолітичне, № 2–8, 10, 13 ямної, № 12 – катакомбної та № 1 та 11 – зрубної культур.

Стратиграфічні спостереження та планіграфія свідчать, що первинний курган зміщено відносно умовного центра (УЦ) на північ та насипано для основного енеолітичного п. № 9. Могилярна яма введена з рівня ДГ на відстані 6,5 м на північ від УЦ. Глина викиду розміщувалася на південь від могили, але значною мірою зрізана при влаштуванні ямних поховань № 3, 7 та 8 і прослідкована лише у вигляді тоненького прошарку довжиною 0,5 м на ДГ, що фіксувалося у 3 профілі ЦБ (рис. 1:2).

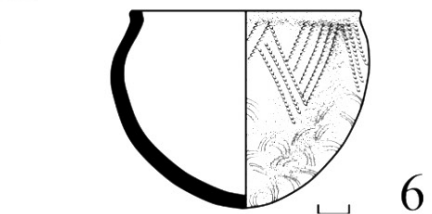
Над могилою споруджено заклад із різного за розмірами каміння пісковика, який *in situ* зберігся у північній частині ями (встановити його потужність та спосіб кладки не вдалося через значну руйнацію кургану). Окремі поодинокі камені фіксувалися за межами ями на площі 7,5х5,5 м. Навколо поховальної споруди зведено кромлех із плоских плит пісковика, що вкопувалися у верхній відділ материка на 0,15–0,2 м. Про це свідчать екземпляри, що зафіксовані на відстані 1,6 м від північного краю ями у західному профілі ЦБ. У південному напрямку поодинокий камінь від кромлеха знаходився на відстані 6,2 м від центра могили. Він лежав на ДГ без слідів заглиблення та додаткових елементів кріплення, що знаходить пояснення у рельєфі місцевості (пониженням до річки). Тому для збереження висоти кромлеха в цій частині його не стали заглиблювати, а кріпили каміння поміж собою, можливо, за допомогою зв'язування (такою ситуацією пояснюється відсутність рівчака при спорудженні кромлеха). Розміри каменів у середньому складають 0,5х0,6 м, висота кромлеха над рівнем ДГ сягала 0,4 м. Можливий діаметр споруди у напрямку північ-південь – 5,2 м, у широтному – не встановлено. Серед каменів, що знайдені у перевідкладеному стані, привертає увагу екземпляр розмірами 1х0,75 м із дещо закругленим одним краєм, що віддалено нагадує антропоморфні стели доби енеоліту.

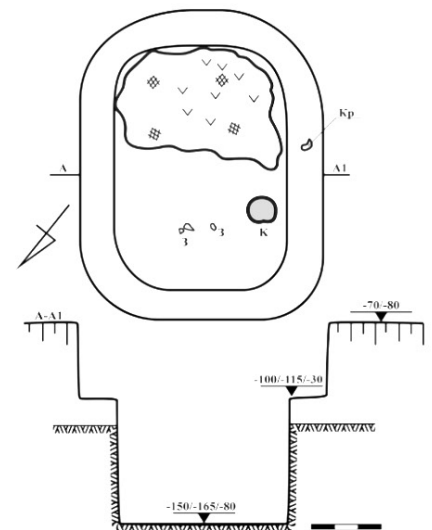
3

4

6

5

Рис. 1. Курган біля с. Катеринівка: 1 – загальний вигляд кургану; 2 – план та профілі бровок; 3, 4 – п. 1; 5, 6 – п. 2

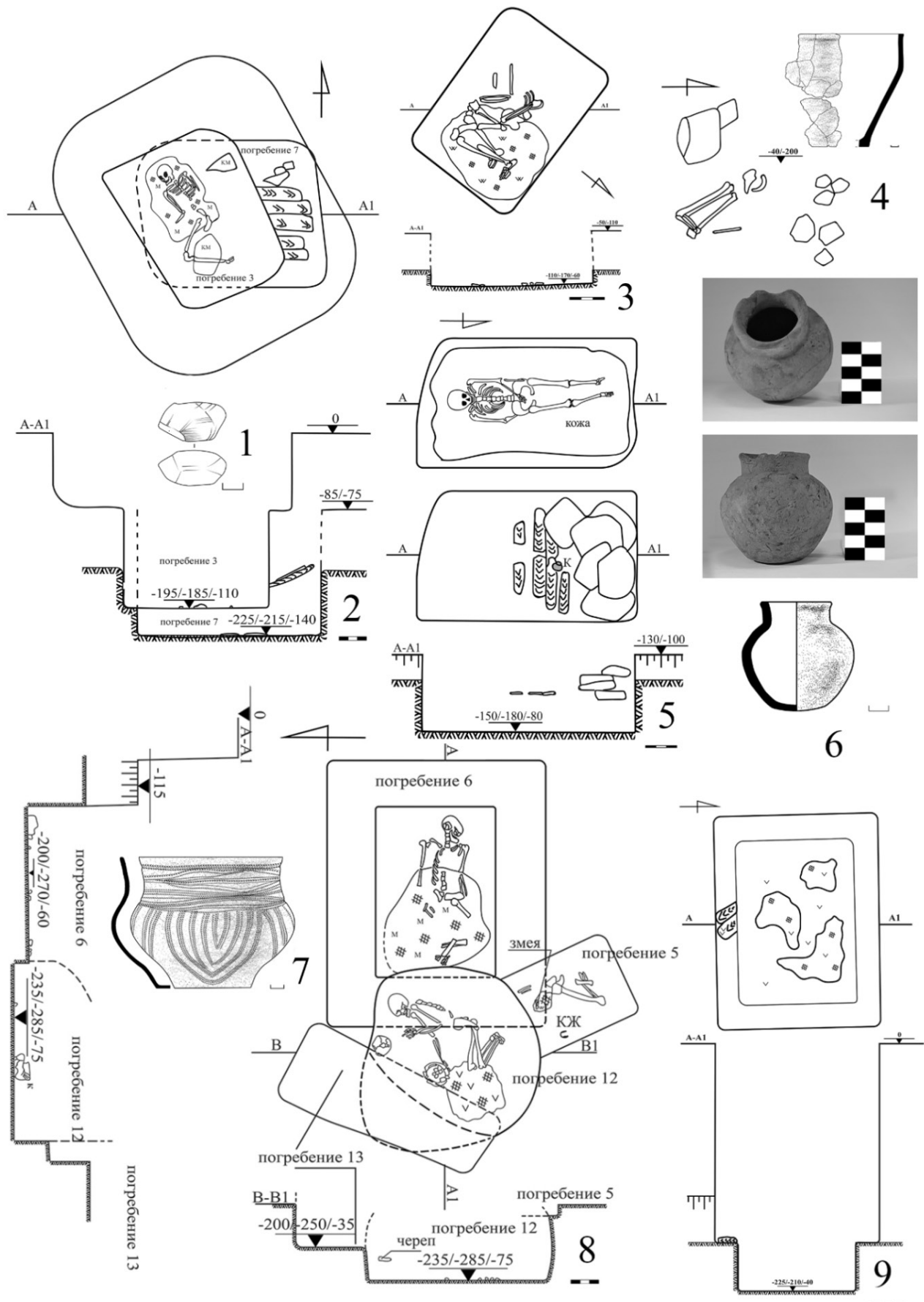

Рис. 2. Курган біля с. Катеринівка: 1, 2 – н. н. 3, 7; 3 – н. 4; 4 – н. 11; 5, 6 – н. 9; 7 – н. 12; 8 – н. н. 5, 6, 12, 13; 9 – н. 10

Поховальна яма видовжено-прямокутної форми розмірами 2,6 x 1,4 м орієнтована північ-південь, у перекритті використані плахи, що покладені упоперек і збереглися фрагментарно серед каменів закладу. На залишках перекриття знайдено мініатюрний горщик із гарно відмученої глини з високим циліндричним горлом, шаровидним тулубом і плоским денцем. Край вінець потовщений, по шийці – пролощений жолобок. Висота – 8,3 см, діаметр вінець – 5,7 см, дна – 4,8 см (рис. 2:6).

Скелет дорослого чоловіка лежав по центру випростано на спині, головою орієнтований на південь. Руки простягнуті вздовж тулуба, кисті покладені в районі тазу. Дно закривала підстилка зі шкіри, що була у південній частині ями посипана крейдою. Шар крейди зустрічався і на кістках небіжчика (рис. 2:5).

Над похованням насипано курган підовальної у плані форми (НІ). Зазначимо, що переважна більшість ямних поховань здійснена саме до центральної частини насипу, що призводило до значних руйнувань кам'яної конструкції основного енеолітичного поховання.

На відстані 2,25 м від УЦ на північ (на південь від основного поховання) впущено ямне п. № 7, що зафіксовано у західному профілі ЦБ. Глина викиду товщиною до 0,6 м розміщена на площадці, яка утворилася нижче ДГ при облаштуванні могили (вхідної ями). Викид покладено вздовж трьох сторін на площі 3,5x2,5 м. Яма підквадратної форми розмірами 2x1,6 м орієнтована у широтному напрямку. У заповненні знайдено два каменя пісковика, що за структурою схожі з тими, які використані у конструкції основного поховання. Перекриттям слугували поздовжньо покладені плахи шириною 0,15 м. Дерево зі слідами дії вогню, окремі деревні вуглини знаходилися й у ґрунті, який заповнював могилу. Глибина на дно з рівня впуску 1,4 м (2,15 м від репера). На ньому залишки рослинної підстилки та вохряної посипки рожевого кольору, у північно-західній частині ями – інтенсивна посипка крейдою. Біля східної стінки знайдено грудочку руди, що за кольором близька вохрі. Кістяк людини відсутній, можливо його, як і перекриття, зруйновано під час облаштування могили ямного поховання № 3, яка буквально «сіла зверху» (рис. 2:1). Для поховання здійснено незначну за потужністю досипку, яка локалізована центральною частиною південного сектора кургану й не виходила за межі первинного насипу (НІІ).

Наступним за курганною стратиграфією є також ямне п. № 8, залишки глини з ями якого розміщувалися на південь від неї у вигляді тоненької (до 0,1 м) смуги довжиною 0,6 м, яка фіксувала на поверхні насипу. Переважна частина вики-

ду зрізана могилою ямного п. № 3, що зафіксовано у західному профілі ЦБ. Поховання здійснено у ґрунтовій ямі розмірами 1,2x0,75 м, дно та стіни пошкоджені норами гризунів. У одній з них знайдено уламок щелепи дорослої людини та фрагмент стінки горщика, внутрішня поверхня якого із слідами вохри. Із похованням пов'язана незначна досипка, яка локалізована задіяною у процесі ритуальних дій площею (НІІІ).

За межами первинного насипу на відстані 5,5 м від УЦ на північний схід впущено ямне п. № 2. Глина викиду у вигляді тоненького шару фіксувала рівень ДГ. Могила розмірами 1,25 x 1 м орієнтована у напрямку південний схід – північний захід. На рівні передматерика по периметру залишені уступи-заплічки, які зменшили площу до 0,95x0,7 м, глибина з рівня впуску 0,8 м. На дні залишки рослинної підстилки зі слідами вохри. Кістяк дитини віком до 1–1,5 року зотлів. Знайдено фрагменти кількох зубів і горщик, що дозволяє припустити орієнтацію небіжчика на північний захід (рис. 1:5). Посудина яйцеподібної форми з маленькими вінцями. Орнамент відбитками мотузки у вигляді трикутників, що вписані один до одного. Вільна від орнаменту поверхня вкрита рельєфними фестонами. Висота – 9,5 см, діаметр вінець – 10,5 см (рис. 1:6). Відщеп кременю без слідів вторинної обробки знайдено на уступі-заплічку.

Із похованням пов'язано спорудження доволі значної, завтовшки до 0,5 м, досипки, якою перекривалася переважно східна та центральна частина насипу, завдяки чому діаметр у східному напрямку збільшився на 4 м. Саме з цього рівня до центральної частини впущено могилу п. № 3, яка практично повністю знищила викид із ями п. № 8, чим встановлюється їх стратиграфічне співвідношення. Також, як зазначалося вище, могила п. № 3 по всій площі «сіла» на яму п. № 7 та частково зруйнувала поховання. Такою ситуацією може бути пояснена відсутність глини викиду на підкурганній площадці безпосередньо з самого п. № 3.

Поховальна яма підпрямокутної форми розмірами 1,85x1,4 м орієнтована північний захід – південний схід. Стінки зі слідами жолобчастих знарядь та рослинної циновки, глибина на дно з рівня фіксації 1,1 м (1,85 м від репера). Скелет дорослого лежав скорчено на спині, головою на північний захід. Ліва рука зігнута в лікті, кисть, можливо, лежала на тазу, права – збереглася до ліктя. Ноги скорчені в колінах, покладені вправо, стопи паралельні. До рівня тазу верхня частина скелета інтенсивно посипана крейдою. Інвентар відсутній (рис. 2:1).

Для поховання № 3 здійснена кільцева досипка, що фіксують профілі ЦБ та профілі проміжних бровок. Діаметр у напрямку схід-захід збільшився до 22 м, а по лінії північ-південь через порушен-

ня насипу прослідкований частково та склав 20 м. Зазначимо, що у південному напрямку потужність досипки сягає 3 м. Вважаємо, що після її здійснення відбулося укріплення південного схилу насипу (у напрямку до річки) аморфним камінням пісковику. Така дія обумовлена, можливо, тим фактом, що збільшення розмірів кургану у попередній час відбувалося переважно за рахунок досипок у південному напрямку, що постійно наближало насип до краю високого мису та викликало загрозу його руйнації. Ширина кладки 3,5 м, що зафіксовано у профілях ЦБ та ІСхПБ (західний профіль). Камінці незначні за розміром, впритул покладені один до одного на тоненький прошарок глини (товщина в межах 3–5 см), що, ймовірно, виконувала «цементуючу» функцію. Окремі камінці, що лежали безсистемно, фіксувалися на глибині 0,2–0,45 м від сучасної поверхні від УЦ в напрямку річки. Вочевидь, вони походять від пошкодженої частини викладки, про що свідчить присутність аналогічних екземплярів у могилі впускних ямного п. № 10 та серед порушених скелетів зрубних поховань № 1 і № 11.

Остання досипка, що перекрила викладку, здійснена для одного з ямних поховань (№ 4, 5, 6, 10 та 13), стратиграфічне співвідношення поміж яких не встановлено. Усі поховання здійснені у ґрунтових прямокутних могилах із використанням дерева у перекритті, рослинної або шкіряної підстилки, посипки крейдою та вохрою (рис. 2:3, 8, 9). Скелети лежать скорчено на спині (у одному випадку з розворотом на правий бік – п. № 5), при орієнтації на північний схід, північний захід і захід (два поховання – кенотафи).

До заключного періоду функціонування кургану відноситься катакомбне та зрубні поховання (рис. 1:3, 4; 2:4), що впущені без його конструктивних змін. Поховання катакомбної культури № 12 здійснено на відстані 7,5 м на північний захід від УЦ, зафіксовано при виході на материк – 2,1 м від репера (1,6 м від поверхні). Вхідний колодязь «сів» у могилу ямного п. № 13, що унеможливило визначення його розмірів і форми (рис. 2: 8). На глибині 0,35 м з рівня материка, у південній частині простежено прохід до поховальної камери шириною 0,5 м. Камера підовальної форми розмірами 1,9x1,5 м орієнтована у напрямку північний схід – південний захід, стінки біля дна закруглені. Дно закривала рослинна підстилка зі слідами посипки вохрою.

Кістяк юнака або молодої жінки покладено скорчено на правому боці, головою на північний схід. Ліва рука зігнута в лікті, кисть піднята на рівень обличчя. Права рука простягнута до колінних суглобів зігнутих праворуч ніг. На кісточці правої

ноги збереглися сліди від пластинчастого браслета шириною 5 см. Поряд із правою кінцівкою стояв ліпний горщик із складним орнаментом мотузкою. Висота – 14,3 см, діаметр вінець – 15,7 см, дна – 9,2 см (рис. 2:7).

Серед досліджених у кургані переважають поховання ямної культури, які за основними складовими ритуалу (орієнтація у західному напівколі, обмежене використання вохри) та супутнім інвентарем репрезентують пізній етап її розвитку в Орільсько-Самарському межиріччі (Марина, З., 1980, с. 66).

Катакомбне поховання за типологією поховальної споруди належить до II групи за класифікацією І. Ф. Ковальнової. Цей тип є «ведущей формою катакомбного сооружения Орельско-Самарского междуречья» (Ковалева, И., 1982, с. 36).

Певні труднощі викликає визначення культурно-хронологічної позиції основного енеолітичного поховання. У літературі неодноразово наголошувалося на строкатості етнокультурних утворень енеоліту-раннього бронзового віку на теренах Степу України (Николова, А., Рассамкин, Ю., 1985, с. 37–56) та зверталася увага на незавершеність процесу їх генезису та набуття статусу окремої культури (Тесленко, Д., 2005, с. 138). Сам факт присутності таких пам'яток обумовлений інтенсивними міграційними процесами, що відбувалися під значними впливами Трипілля та населення майкопсько-новосвободненського часу.

Говорячи про основне п. № 9 кургану біля с. Катеринівка зазначимо, що воно вирізняється серед відомих на сьогодні енеолітичних поховань Присамар'я – постмаріупольських, «животилівського» типу та ранньоямних. Присутній у комплексі горщик має прямі аналогії у кераміці пам'яток «животилівського» типу. Зокрема, йдеться про екземпляр із маленькою циліндричною шийкою, округлим тулубом та пласким дном, що разом із чотирма амфороподібними посудинами супроводив парне п. № 10 к. 1 біля м. Новомосковська (Ковалева, И., 1991, с. 77, рис. 4:5). Їх типолого-стилістичні особливості, на думку І. Ф. Ковальнової, свідчать про пряму фізичну присутність у Орільсько-Самарському межиріччі носіїв майкопсько-новосвободненської культурно-історичної спільності (Ковалева, И., 1991, с. 85). Остання теза ґрунтується й на ідентичності поховального обряду обох регіонів, що прослідковується авторкою у формі могили, скорченому на боці положенні небіжчика та орієнтації. На відміну від животилівських, поховання з кургану біля с. Катеринівка здійснено у прямокутній ямі й кістяк покладено випростано на спині, що виступає однією з визначальних рис постмаріупольської куль-

тури регіону (Ковалева, И., 1984, с. 18). Водночас зазначимо, що серед досліджених на сьогодні поховань відсутня орієнтація на південь. Звертає на себе увагу й те, що, на відміну від обох названих етнокультурних утворень, у нашому випадку відсутні будь-які форми використання вохри: циліндри, посипка, плями тощо. Зафіксовано лише використання крейди у якості підсіпки на підстильці, що закривала дно, та подекуди на кістках померлого.

Слід зазначити й використання каменю при спорудженні закладу над могилою та кромлеха навколо неї. Ці прийоми поховального ритуалу також відсутні у похованнях постмаріупольської культури Орільсько-Самарського межиріччя. В той же час побутування близьких кам'яних конструкцій зафіксовано в енеолітичних комплексах Дніпровського Правобережжя. Зокрема, йдеться про виділену І. Ф. Ковальновою дніпро-бугську територіальну групу постмаріупольської культури (Ковалева, И., 2001, с. 82–83). Зокрема, у к. 6 біля с. Зелений Гай досліджено групу енеолітичних поховань, здійснених за випростаним та скорченим на спині обрядом із зведенням куполоподібних закладів та кромлеха (Ковалева, И., Марина,

З., Ромашко, В. и др., 2003, с. 75–76). Комплексний аналіз їх поховального обряду та супутнього інвентарю віддзеркалює, на думку названої авторки, «начало процесса сращения нескольких культурных линий, завершившегося появлением животилковского культурного типа» (Ковалева, И., 2001, с. 83). Тобто носії постмаріупольської культури розглядаються як один із компонентів генезису пам'яток «животилівського» типу.

Повертаючись до основного енеолітичного п. № 9 з кургану біля с. Катеринівка слід зазначити, що відповідно до основних культуроутворюючих складових (форма могили, положення кістяка, орієнтація, використання вохри, крейди), на наш погляд, воно не може бути віднесено однозначно ні до постмаріупольської культури, ні до кола пам'яток «животилівського» типу. Можливо, його слід розглядати як один із проявів «локальних культурних груп, синкретичних по своєму составу» (Черных, Л., Дараган, М., 2014, с. 277), які формувалися у пізньому енеоліті не лише у степових районах Придніпров'я, а й суміжних із ним територіях.

Бібліографічні посилання

Ковалева, И. Ф., 1978. Погребения «животилковского» типа в Присамарье. *Курганные древности Степного Поднепровья III–I тыс. до н. э.* Днепропетровск: ДНУ, с. 46–54.

Ковалева, И. Ф., 1979. «Вытянутые» погребения Днепровского ареала Волго-Днепровской культурно-исторической общности эпохи энеолита. *Курганные древности Степного Поднепровья III–I тыс. до н. э.* Днепропетровск: ДНУ, с. 61–80.

Ковалева, И. Ф., 1982. Катакомбные погребения Орельско-Самарского междуречья. *Древности Степного Поднепровья (III–I тыс. до н. э.)*. Днепропетровск: ДНУ, с. 35–45.

Ковалева, И. Ф., 1984. Север Степного Поднепровья в энеолите-бронзовом веке. Днепропетровск: ДНУ.

Ковалева, И. Ф., 1991. Погребения с майкопским инвентарем в Левобережье Днепра (к выделению животилковского культурного типа). *Проблемы археологии Поднепровья*. Днепропетровск: ДНУ, с. 69–88.

Ковалева, И. Ф., 1999. Этнокультурная ситуация в северостепном Приднепровье IV–I половины III тыс. до н. э. *Материали міжнародної археологічної конференції «Етнічна історія та культура населення Степу та Лісостепу Євразії (від кам'яного віку до середньовіччя)»*. Дніпропетровськ: ДНУ, с. 31–35.

Ковалева, И. Ф., 2001. К выделению территориальных групп в постмаріупольской культуре. *XV Археологическое совещание. Тезисы докладов международной научной конференции*. Оренбург: ООО «Оренбургская губерния», с. 81–83.

Ковалева, И. Ф., Марина, З. П., Ромашко, В. А. и др., 2003. *Курганы энеолита-бронзы в Криворожском течении Ингульца*. Днепропетровск: ДНУ.

Марина, З. П., 1978. Периодизация и хронология погребений ямной культуры в междуречье Орели и Самары. *Курганные древности Степного Поднепровья III–I тыс. до н. э.* Днепропетровск: ДНУ, с. 55–69.

Марина, З. П., 1980. Левобережный вариант древнеямной культурно-исторической общности. *Курганы степного Поднепровья*. Днепропетровск: ДНУ, с. 63–68.

Марина, З. П., 1996. К вопросу об этноисторической ситуации в Левобережном Предстепье в энеолите-бронзовом веке. *Міжнародні зв'язки народів Європи. Матеріали наукової конференції. Запоріжжя: РА: ТанDEM-V*, с. 140–142.

Марина, З. П., 2002. К вопросу о восточных элементах в ямной культуре Левобережной Украины. *Проблемы археологии Евразии. К 80-летию Н. Я. Мерперта*. Москва: ИА РАН, с. 96–103.

Николова, А. В., Рассамкин, Ю. Я., 1985. О позднееэнеолитических памятниках Правобережья Днепра. *Советская археология*, № 3, с. 37–56.

Тесленко, Д. Л., 2005. О постмаріупольских/квятинских погребениях в каменных гробницах. *Древности*. Харьков: ХГУ, с. 130–142.

Черных, Л. А., Дараган, М. Н., 2014. Курганы эпохи энеолита-бронзы междуречья Базавлука, Соленой, Чертомлыка. Киев: Издатель Олег Филук.

Яворницкий, Д. И., 1907. Раскопки курганов в пределах Екатеринославской губернии. Т. 1. Москва, с. 141–152.

References

- Kovaleva, Y. F., 1978. Pogrebeniya «zhivotilovskogo» tipa v Prisamare [The tombs of the «Zhyvotylovskij» type in the Samara region]. *Kurgannyye drevnosti Stepnogo Podneprovya III–I tys. do n. e.* [The barrows antiquity in the Step Dnipro Region III–I thousands b. c.]. Dnepropetrovsk: DNU, pp. 46–54 (in Russian).
- Kovaleva, Y. F., 1979. «Vyityanutyie» pogrebeniya Dneprovskogo areala Volgo-Dneprovskoy kulturno-istoricheskoy obschnosti epohi eneolita [«Elongated» barrows in the Dniper Region Volho-Dneprovskoi Kulturno-Ystorycheskoi Obschnosti Eneolit period]. *Kurgannyye drevnosti Stepnogo Podneprovya III–I tys. do n. e.* [The barrows antiquity in the Step Dnipro Region III–I thousands b. c.]. Dnepropetrovsk: DNU, pp. 61–80 (in Russian).
- Kovaleva, Y. F., 1982. Katakombnyie pogrebeniya Orelsko-Samarskogo mezhdurechya [Katakomb tombs between Opel-Samara region]. *Drevnosti Stepnogo Podneprovya (III–I tys. do n. e.)* [The barrows antiquity in the Step Dnipro Region III–I thousands b. c.]. Dnepropetrovsk: DNU, pp. 35–45 (in Russian).
- Kovaleva, Y. F., 1984. Sever Stepnogo Podneprovya v eneolite-bronzovom veke [The Northern Black Sea Region in the eneolithic-bronze age]. Dnepropetrovsk: DNU (in Russian).
- Kovaleva, Y. F., 1991. Pogrebeniya s maykopskim inventarem v Levoberezhzhom Dnepra (k vyideleniyu zhivotilovskogo kulturnogo tipa) [Tombs with Maikops type inventory in the Left Bank of the Dnipro (by problems excretion Zhyvotylovsk culture type)]. *Problemyi arheologii Podneprovya* [Problems of archeology of Dnipro region]. Dnepropetrovsk: DNU, pp. 69–88 (in Russian).
- Kovaleva, Y. F., 1999. Etnokulturnaya situatsiya v severostepnom Pridneprove IV–I polovinyi III tys.do n. e. [The ethnic situation in the North Steppe Region IV-first part III thousands b. c.]. *Materialy mizhnarodnoi arkheolohichnoi konferentsii «Etnichna istoriia ta kultura naseleennia Stepu ta Lisostepu Yevrazii (vid kamianoho viku do serednovichchia)»* [Materials of the international archeology conference «Ethnic history and culture of population Steppe and Forest-Steppe Eurasia (from katakomb period to middle age)»]. Dnepropetrovsk: DNU, pp. 31–51 (in Russian).
- Kovaleva, Y. F., 2001. K vyideleniyu territorialnykh grupp v postmariupolskoy kulture [By selection of the territorial group of the postmariupol culture]. XV Arheologicheskoe soveshanie. Tezisyi dokladov mezhdunarodnoy nauchnoy konferentsii [The XV Archeology congruence. The conference of Archeology. Articles of the inter-university scientific conference]. Orenburg: OOO «Orenburgskaya guberniya», pp. 81–83 (in Russian).
- Kovaleva, Y. F., Maryna, Z. P., Romashko, V. A. y dr. 2003. *Kurganyi eneolita-bronzyi v Krivorozhskom techenii Ingultsa* [The borrows oh eneolit-bronze ages in the Kryvorozhsk part of the Ynhults river]. Dnepropetrovsk: DNU (in Russian).
- Maryna, Z. P., 1978. Periodizatsiya i hronologiya pogrebeniy yamnoy kulturyi v mezhdureche Orel i Samaryi [Periodization and chronology of Yamnay tombs in the region between Samara and Orel]. *Kurgannyye drevnosti Stepnogo Podneprovya III–I tys. do n. e.* [The barrows antiquity in the Step Dnipro Region III–I thousands b. c.]. Dnepropetrovsk: DNU, pp. 55–69 (in Russian).
- Maryna, Z. P., 1980. Levoberezhnyiy variant drevneyamnoy kulturno-istoricheskoy obschnosti [The variant of the ancient Yamnay culture historical society]. *Kurhany Stepnogo Podneprovya* [The barrows antiquity in the Step Dnipro Region]. Dnepropetrovsk: DNU, pp. 63–68 (in Russian).
- Maryna, Z. P., 1996. K voprosu ob etnoistoricheskoy situatsii v Levoberezhnom Predstepe v eneolite-bronzovom veke [By question of the ethnic situation in the Left Bank Steppe in the Eneolit – Bronze Age]. *Mizhnarodni zviiazky narodiv Yevropy. Materialy naukovoï konferentsii* [International links folksin the Europe. Materials of scientific conference]. Zaporizhzhia RATandem-U, pp. 140–142 (in Russian).
- Maryna, Z. P., 2002. K voprosu o vostochnykh elementah v yamnoy kulture Levoberezhnoy Ukrainyi [By question of East elements in Yamnay culture in the Left Bank Ukraine]. *Problemyi arheologii Evrazii. K 80-letiyu N. Ya. Merperta* [Problems of the archeology of Eurasia. To the 80th anniversary of N. Ya. Merpert]. Moskva: IA RAN (in Russian).
- Nykolova, A. V., Rassamakyn, Yu. Ya., 1985. O pozdneeneolicheskikh pamyatnikah Pravoberezhya Dnepra [About Neolitical oldest materials in the Right Bank of the Dniper]. *Sovetskaya arheologiya* [Soviet archeology], No 3, pp. 37–56 (in Russian).
- Teslenko, D. L., 2005. O postmariupolskikh/kvityanskikh pogrebeniyah v kamennykh grobnitsah [About postmariupol/kvityansk antiquities in the stone tomb]. *Drevnosti* [Antiquities]. Harkov: HGU, pp. 130–142 (in Russian).
- Chernyih, L. A., Daragan, M. N., 2014. *Kurganyi epohi eneolita-bronzyi mezhdurechya Bazavlika, Solenoy, Chertomlyka* [Barrows Eneolit-Bronza period in the region between Bazavluk, Solenoy, Chertomlyk]. Kiev: Izdatel Oleg Filyuk (in Russian).
- Yavornitskiy, D. I., 1907. *Raskopki kurganov v predelah Ekaterinoslavskoy gubernii* [Excavation of burial mounds within the Yekaterinoslav province], vol. 1. Moskva, pp. 141–152 (in Russian).